

כיצד להיות עד

מאת ולדימיר אלברכט
תרגום: מיכאל שיק

חוקר: ממי קיבלת את האוטוגרף שלך?
עד: ממתי.
(מסיפורים על חקירות)

אם לחדור לתחום הספרות המקצועית (במקום אקדמה)

חוקר: אתה משער למה זומנת?
עד: כן, אך מוטב שתגיד לי.
חוקר: מדוע זה מוטב?
עד: אחרת ייצא, שאתה מתבייש לומר.
(מסיפורים על חקירות)

האם מעניין אותך, הקורא, לדעת שחוקר משיג את התוצאה ב- 18 דרכים שונות, לפחות? הנה הן לעיונך. שאלות פתע, אריכות החקירה, יצירת מתח עם לחץ על תודעת הנחקר, שחרור המתח – במטרה ליצור אווירת 'שיחת רעים', עצירה מיידיית של עדות שקר או כעבור פרק זמן קבוע בחקירה עם לחץ על תודעת הנחקר או קצב מואט של החקירה אגב גילוי רצון לדלג על הקטע הלא נעים במיוחד. על כל אלה - יחד עם דברים אחרים רבים - אפשר לקרוא בספרות המקצועית. אך האם עלינו, החובבנים, ללמוד מספרים או מהוראות, אשר נכתבו עבור החוקרים? לכאורה לא יזיק לדעת דבר-מה בנושא. ודאי נעים לשאול את החוקר, איזה אמצעי אין הוא מצליח ליישם כלפיך ולייעץ לו לבחור באמצעי אחר. בספרות המקצועית אפשר לקרוא על המון דברים, אפילו על התנהגות לא קורקטית של החוקרים. בדיוק כאן טמונה הבעיה. דוגמאות הללו רק מעידות על החופש המוחלט, שניתן לחוקר, ולכן – אין הן אלא הדרכה מבצעית לכלל החוקרים. הנשק שלנו שבידך, הקורא, הוא אמת. ועל-כן, כל דבר טוב וחיובי שבעולם הזה – אתנו. עקרונות מוסריים שלך, מורל שלך - אלה הם היסוד להתנהגותך. ואם ברצונך לקרוא משהו - קרא את טולסטוי, פושקין, צ'אדאייב, דוסטויבסקי, את התנ"ך, לבסוף. אל תבזבז את זמנך על דברים שוליים. יתכן, שבתחום הצר הזה תספקנה לך השטויות, שתמצא בחוברת זו. ועכשיו - לעניננו.

ידידה שלי קראה את החומר ואמרה, כי יש לה מזכירה, שאפשר לסמוך עליה. עניתי לה, שאולי, אין צורך דווקא באחת, שאפשר לסמוך עליה בעיניים עצומות, אך רצוי, בכל זאת, להדפיס את כתב היד. הידידה הבטיחה לברר ולתת תשובה ביום ב'.

ההתחלה היתה מפתיעה

...בעזרת ההפחדה הרי אתה מנסה לאלץ אותי להודות. איזו עבירה חמורה יותר בעיניך - זאת, שביצעתי, לדעתך, או זאת, שאתה מבצע כעת?

תאר לעצמך דו-שיח. אחד מדבר חופשי ובנקל. הוא מאופק, אך מיד מגיב על כל דבר, עליו הוא רוצה להגיב. לפעמים הוא סתם צוחק. השני לחוץ מאוד. הוא חושב כל הזמן על דברים אחרים. תגובותיו מעושות ומגוחכות. ההוא, השני, יודע היטב, כי לקירות יש אוזניים, ולכן מפחד. מפחד מכסילות של עצמו, מגמגומיו, מהבורות. מכל מלה - שלו ושל בן-שיחו, פוחד אף מלעג. אדם זה - אל תתפלאו - זהו החוקר. ואתה? אתה הוא הראשון.

השמחות הראשונות

מחבר: איזו חקירה אתה מעדיף: קצרה או ארוכה?
קורא: קצרה, כמובן. ומה יעדיף החוקר?
מחבר: גם קצרה. אין לו זמן ויש לו הרבה שאלות. הוא יעדיף שתיחפו אתה - הרי החיפזון מן השטן.
קורא: ואם התיק 'תפור'?
מחבר: אזי תעלה החקירה חרס - או בידך או בידו.
(מהשיחות בין המחבר לקורא)

התיאטרון, כך אמר סטניסלבסקי, מתחיל מהמלתחה. בפגישתכם הראשונה החוקר לוחץ לך יד, מורה, היכן לתלות את המעיל. הוא מנומס ואדיב וכביכול לא מתכוון לענות אותך. לכן לא ציפית - לכן אתה מרגיש הקלה - למה לריב, אם אפשר אחרת. אך יש בזה משהו מתיאטרון החובבנים - יד הבמאי מורגשת בכל. המרגיש אתה? עדיין לא? לא נורא. מעתה ייכנס אדם מהרחוב למשחק, זכרוננו גרוע אך נכון הוא להרתם לעזור לחקירה - אם יש בכך צורך. והאם צריך לעזור לחקירה? בטוח - צריך. נניח, חותר החוקר להגיע לחקר האמת בתיק של רצח או גניבה. מחובתך לעזור לו. ואם זומנת להעיד בתיק, בו חברך מואשם בהפצת הסתה אנטי-סובייטית והוצאת דיבה על המשטר? הרי אתה בטוח, שהאיש כוזב ואין בו צדק. אם כן, תעזור לו, לחוקר, להגיע לאמת הזו. תראה בכך את חובתך המוסרית. אך לעת עתה משתתף אתה במשחקו שלו - ו'שיחת רעים' נמשכת. למרבה הצער, נותנת שיחה זו לבן-שיחך אפשרות לשאול אותך שאלות על דברים, עליהם אין הוא רשאי לשאול. לדוגמא - שאלות עליך או על אנשים אחרים. בינתיים אלה הן, לדעתך, שאלות על דברים של מה בכך. הכל אדיב ביותר. הוא לא קוטע אותך, אלא רק לפעמים אולי, ומדרבן אותך בזהירות - כשאתה עוצר בדבריך. אך לאחר מכן, כשיידע כבר החוקר כל מה שביקש לדעת, יתגלה לו השקר, כמובן ואז... הוא יתרגז. (הוא יודע היטב להתרגז). אתה תתחיל אז להצטדק - והוא יידע עוד יותר. ויעשה זאת פשוט מאוד - או ירמוז שהכל כבר ידוע לו - או יתחיל לאיים. ואתה תוסיף לענות, אך תחל כבר להתחרט על דבר-מה שהיה. על מה בדיוק? אולי, על אותה לחיצת יד שלכם בהתחלה?

האם נסיון החיים יפריע לך?

נדרשתי משום מה להביא דוגמא לכך, כיצד אנדריי ואני דנו בבעיות של זכויות האדם. נו, אמרתי אז על דיוק אנגליאן. חוקר נזעם: "אתם באמת דיברתם על דיוק אנגליאן?" ומנין לי לדעת? הרי במשך 15 שנות היכרות אנשים מדברים על הרבה נושאים. והוא הרי רק ביקש להביא דוגמא.

(מסיפורים על חקירות)

אז מה קרה? קודם כל, פחדת להעליב את האיש, שהיה כה אדיב אליך. אבל, במחשבה שניה, מה כל כך נורא בזה? אם כבר 'ידו-קיום בשלום' של שתי שיטות אידאולוגיות הוא בלתי אפשרי, אז הוא פשוט חייב לצאת נעלב לאחר השיחה. דבר שני - אתה לא רגיל לשקר ופחד מהידיעה הרחבה שלו בכל עניינך. נניח, הם עקבו אחריך, באופן לא רשמי. (האם נודע להם משהו?) ולכן המודעות הזו לא שווה גרוש. נוסף על כך, היא גם מבזה ומכלימה אותם, הרי החוקר מעט רימה אותך, קצת שיבש את סדר החקירה, שנקבע בחוק. הוא מנצל את תמימותך בניסיון להפחיד אותך, אך יודע בעצמו, כי כל עוד דבריך לא נרשמו בפרוטוקול ולא הוזהרת על מתן עדות שקר - לכל מה שאמרת אין חשיבות כלל. זקנך עודנו אינו בידו. והאם אי - אימון מצדו מבייש אותך? לא, המביישים הם, אולי, השקר והפטפנות שלך. לא היית צריך לשקר, גם לא להגיד דברים מיותרים. ועכשיו, כשתפסו אותך על שני הדברים הללו, אתה כמעט קיבלת עסקת-חבילה. הוא מבטיח לחון, ואתה - כנות. למרות שאחר-כך הוא לא יהסס להפר את הבטחתו. ואתה? הרי הסכמת לפשרה...

האם זאת חקירה או שיחה?

עד: קשה לי לענות על שאלות שלך - כיוון שאני לא אחראי למלותיי.
חוקר: לא, אתה אכן אחראי.
עד: אולי, אם כך, תרשה לי לחתום על אזהרה על מתן עדות שקר?
(מסיפורים על חקירות)

חקירה ושיחה – לא חד הן. שיחה איננה מוזכרת בספר החוקים. יתכן שחקירה תתחיל מאוחר יותר, יתכן, שלעולם לא, ויתכן שמיד בתום השיחה. בכל מקרה, שיחה היא אמצעי ריגול פסיכולוגי בשרות החוקר. אז מדוע גם לך לא לנצל שיחה לאותה מטרה? ובכן, תנסה. הוא ישאל - אתה תענה (אם זכרוןך לא יבגוד בך). אתה תשאל - הוא יענה (אם ירצה, כמובן). מה שנקרא - החלפת מידע. אבל אתה שם לב שהחוקר מתחכם. וזה אומר, שכאשר הוא הציג לך שיחה כנה, הוא רצה לרמות אותך. תגיד לו את זה (בנימוס, כמובן) ותדרוש לרשום זאת בפרוטוקול (לפחות כדי לשמור על כנות השיחה). יסרב הוא - תנזוף בו קצת. אם הוא מתעקש ועדיין במקש "לשוחח", שישוחח עם עצמו. אם יש לו זכות לשוחח אתך בכל זמן - אזי גם לך זכות לא לשוחח אתו לעולם. (אפשר היה לפתוח בכך להימנע מלדבר אתו כלל). לא עוזר הדבר - תדרוש שיחתים אותך על הצהרה בדבר אחריות על מתן עדות שקר וסירוב להעיד. ומפני שזאת ניתן לעשות אך ורק אגב רישום בפרוטוקול - הצלחת במשימתך. לכשהוחל הרישום הפרוטוקול - כל שאלות ותשובות נרשמות עתה. הוא כותב את שאלותיו - אתה את תשובותיך (במו ידך - אם תרצה). ובכל מקרה - אתה הבעלים של מחצית הפרוטוקול. את התשובות שלך תרשום קודם במחברת משלך, תערוך את התשובה ובלי למהר תעתיק אותה לפרוטוקול - או שתכתוב לחוקר. אל תחפוץ לחתום על הפרוטוקול. שים לב לעמוד הראשון - הכל חייב להיות רשום כדן. אומרים, שלעתים "שוכחים" החוקרים לרשום שם של התיק, שבו אתה אמור להעיד, ובסתר "משלימים" את הפרט הזה מאוחר יותר. ההיכרות עם פושעים, רבת השנים, השפעתה עליהם איננה כל כך טובה, כנראה. בהזדמנות, כדאי להגיד זאת - ובטוח עוד יותר לרשום זאת בפרוטוקול - זה מהווה גורם השפעה טוב על החוקרים. אם אחד מכם פוחד מהאמת - שיהיה זה הוא ולא אתה. אותה אמת, שנובעת מחוקי המוסר. אמת אחרת, בעצם, איננה קיימת.

ארבעה עקרונות היסוד

...וישוע הועמד לפני הנציב וישאלהו
הנציב לאמור:
"האמתה הוא מלך היהודים?"
ויאמר ישוע: "אתה אמרת"
הבשורה למתי 27/11

בדרך כלל, אני בא לחקירה. ומחכה עד שהוא ישקר. לכאורה, אינני משתמש בשום שיטה. לאחר מכן, אחרי השקר הראשון, אני מוחל לו: הרי לא באתי להטיף לו מוסר. אך כעבור זמן מה חוזרת התקרית - והוא תוקע בי ללא הפוגה שאלות כאלה, שאם אענה עליהן, יהיה לי קושי בהתאמת התשובות למושגים אנושיים כגון יושר והגינות. על-כן, נחליט: שבהתלבט האם ניתן לענות לשאלה מסוימת על יסוד המושגים שהזכרנו, - עלינו "לנפות" אותה דרך מסנן זה. ישנם עוד שלושה "מסננים", שיאפשרו לנו להרגיש בטוח יותר. נציין אותם.

איך לענות על שאלה קשה?

על המסננים פ' ו- ל'.
חוקר: אני חייב להזהיר אותך... ולהחתיים... על אחריות פלילית, לפי סעיף 184 של ספר החוקים, על חשיפת חומרים או מסמכים המהווים סוד בגין חקירה.
עד: אני לא אחתום.
חוקר: מדוע?
עד: את כל מה שיש לי להגיד - ידעתי קודם לכן. בשבילי אין זה לא חומר חקירה ולא סוד.
חוקר: ומה עם השאלות שלי? למה אינך חושב, שהן יכולות להוות סוד החקירה?
עד: לא משנה, מה אני חושב. תרשום את השאלות שלך בפרוטוקול ואני אשיב עליהן.
חוקר: אני כבר יודע - אתה תכתוב "לא שייך לתיק זה".
עד: נכון, בדיוק כך אכתוב.
חוקר: נכון, ויתר לא דרש מאומה.
(משיחת המחבר עם החוקר בעת החקירה בתיק א. טברדוחלוב, יוני 1975).

איש לא ייאלץ להעיד נגד עצמו.
(התיקון החמישי לחוקת ארה"ב).

אל תדאגו. יש המון שאלות קשות, שקיימת תשובה פשוטה מאד עליהן. צריך להשמיע אותה באדיבות וללא חיפזון: "תרשום שאלתך בפרוטוקול ואני אשיב עליה." אם החוקר אינו רושם את שאלתו בפרוטוקול - אתה לא חייב להשיב. נגדיר זאת כמסנן פ' האות הראשונה של המלה 'פרוטוקול'. מסנן פ' מפריע לחוקר לערוך העתק הפרוטוקול. מפריע, למשל, לבטל שאלה שנשאלה, אם אחרי תשובתך היא לא תיראה לחוקר כמוצלחת. זה חשוב. קרוב לוודאי, ששאלה קשה בשבילך תהיה שאלה הקשורה אליך אישית. דהיינו, במקרה זה שוב אינך עד - אלא אתה כבר בחזקת חשוד או נאשם. אבל על פי חוק חשוד או נאשם אינם נושאים באחריות פלילית על מתן עדות

שקר או על סירוב לתת עדות או הימנעות ממנה. תארו לעצמכם: פלוני הצהיר, כי ספר, אשר הוחרם ממנו, הוא קיבל ממך. כמובן, אתה התרגשת ללא שום קשר לכך, האם ספר זה מזיק לממשלה, אם לאו. ללא ספק, עבור פלוני הספר היה מזיק, משמע - גם עבורך. במקרה זה עליך להגיד, שהיית שמח מאוד לענות על השאלה, של מי הוא, הספר הזה, - אך אינך יכול, מכיוון שאתה מעורב בעניין זה. אסור להאמין לך בתור עד - בגלל היותך אינטרסנט: הרי אתה חשוד בביצוע עבירה. לא ולא... בירור האמת- אם בכלל אפשרי הדבר - צריך להתבצע ללא מעורבותך. "למה אתה אינטרסנט?" - נניח, ישאל החוקר. "אני מעוניין להוכיח את חפותי" - נניח, תשיב אתה. "אז מה מפריע לך להוכיח אותה?" - ישאל. "הו, די הרבה" - תשיב אתה: "קודם כל, היעדר עו"ד. לאחר מכן, חוסר ידע מספיק בחוקים. דבר שלישי, לא ברור, מה נדרשתי להוכיח: הרי לא נגדי הוגש האישום. ולבסוף, עצם העניין שאני צריך להוכיח משהו. יש אומרים, שחובת ההוכחה מוטלת על הצד החוקר". אם אין החוקר מפסיק את התקפותיו- כדאי לחזור אתו ביחד על כל הסיפור שוב- ולפתוח במלים "הייתי שמח מאוד לענות..."

להתלבטויות כאלה נקרא לי - אלה הם הדברים הקשורים אליך באופן אישי. צריך לציין, שסירוב לענות על שאלה, המציבה אותך במעמד של חשוד, די קשה פסיכולוגית, בייחוד במצבים מסוימים, כאשר ניתן לפרש סירוב זה כפחדנות. כדי לעזור לחבר, אתה מוכן "לקחת" על עצמך חטא כלשהו. אבל, האומנם להתנהגות כזאת אפשר לקרוא נבונה? מובן שלא. הרבה יותר טוב - פשוט להסביר את טפשות מצבך כעד בתיק כזה. הרי אינך יכול להיות עד, אם אתה בעצמך נחשד במעורבות בביצוע העבירה. דוגמא הבאה אינה שייכת לפרקטיקה של חקירה, אך ארשה לעצמי להביאה, מפני שמצב זה נפוץ למדי. נניח, פלוני עבד במשך 25 שנים בעבודה מסוימת ותמיד, עד לפיטוריו (בגלל שהגיש בקשה לעלות לישראל), היה מקבל משכורת נאה. על שאלת השוטר "איפה אתה עובד", קרוב לוודאי, הוא לא יסרב לענות ו"יודה" שאינו עובד בשום מקום. אדם זה יעדיף להוכיח, שכלכלתו באה מהאמצעים, אשר הוא חסך בזמן עבודתו רבת השנים, אך לענות לא יסרב. ובכך יקל על המשטרה לרדפו על "פרזיטיות" - זאת במקום לאלצה להוכיח, שהוא אכן "פרזיט".

שאלה שאינה קשורה לתיק או שאלה ש"קשורה מדי" לתיק.

על המסנן ו':

חוקר: האם אתה מסרב לומר, שהנך מכיר את מחבר המכתב הזה?

עד: לא, איני מסרב.

חוקר: אז מה מפריע לך לומר, מי כתב את המכתב?

עד: מפריע לי הצורך להתייחס אך ורק לתיק החקירה.

(מפוטקול בתיק חקירתו של א. טברדוולבוב, יוני 1975).

ובכן, אם אתה בטוח, ששאלת החוקר אינה מתייחסת לתיק, - יש לך עילה לא לענות עליה. אך מעניין, שעילה זו עולה גם, אם שאלה "מכוונת", קרובה או קשורה מדי לתיק - זאת אומרת, שהשאלה "מגלה" לך את התשובה - "כן" או "לא". החוק אוסר במפורש לשאול שאלות "מכוונות". למשל, אסור לשאול: האם נתן לך רבינוביץ את "ארכיפלג גולאג"? צריך לשאול: האם נתן לך רבינוביץ ספרים כלשהם? נניח, שאתה אומר, כי לא ברור לך באיזה רבינוביץ מדובר והיית רוצה לראות את תמונתו. במקרה זה, אין לחוקר זכות להציג לך תמונה אחת (הרי זה כדין שאלה "מכוונת"). הוא חייב להראות לך מספר תמונות, כדי תוכל לזהות את רבינוביץ באחת מהן. לא קל למלא בקשה כזו. בייחוד, שכל תהליך הזיהוי חייב להתבצע בנוכחות נציגי ציבור ולהיות מלווה בפרוטוקול.

שיטת "פ.ל.ו.ד."

באם לומר אמת בלי חת

מנע ממך שיעול או מלל,

אל תהסס ללגום מייד

טיפות מספר של צרי הפלא.

(משירו של בולט אוקודג'בה)

תנסו עכשיו לשחזר בזיכרון את מה שקראתם בעמודים הקודמים. ובכן, כל השאלות יש לסנן דרך ארבעת המסננים בשיטת "פ.ל.ו.ד.". לזכור את המילה - לא טרחה גדולה: "פלוד" הוא פרי ברוסית - פרי מעץ הדעת ויחד עם זאת - פרי מתוק שאסור. המסנן הראשון פ' מהווה דרישה לרשום את השאלות בפרוטוקול. מסנן ל' - עליך לשקול, האם השאלה הנשאלת לא תהפוך אותך לחשוד במעורבות בביצוע העבירה.

מסנן ו' - זיקה לתיק, אך לא זיקה הדוקה מדי. ולבסוף מסנן ד': האם בנקודת ראותך ניתן לענות על השאלה אגב הישארות בתחום ההגינות והמוסר. ברור אפוא, ששיטת "פ.ל.ו.ד." מן הכרח תמנע ממך למהר בגלל הצורך לחשוב. תתחילו לחשוב - יגדל האינטרס וייעלם הפחד. כל ארבעת המסננים מיועדים לפטור אותך מצרות אפשריות. אך אם שלושת המסננים הראשונים אמורים למנוע הכנסת מידע כלשהו בפרוטוקול, העיקרון הרביעי, לעומת זאת, מאפשר לך להכניס לפרוטוקול דברים הכרחיים מבחינתך: לדוגמא, מלים או מעשים של החוקר.

איך לענות בשלווה לשאלה פשוטה?

כדי להראות לחוקר את טפשות שאלתו, שאלתיו, מתי לאחרונה הוא התעניין בבעיה זכויות האדם? התשובה ממש הקפיצה אותי על כסאי: החבר שבעיה זו לא עניינה אותו מעולם.

(מסיפורים על חקירות)

בעזרת שאלות קלות החוקר שוזר בשבילך ערש. בו הוא מנענע אותך ובסבלנות מכין את השאלה הקשה. צריך להרדים אותך היטב. כמו זקיף קשוב הוא אורב לנפשך ודוחף קמעה, מבלי לתת לך להבין באיזה כיוון. קצב החקירה עולה, ולפתע – באה השאלה הקשה. אתה נבוכ (נחשפת) והחוקר – צוהל ומריע. הוא לא מסתיר ממך, שקורא את מבוכתך, מזכיר לך את אחריות על מתן עדות שקר, לא נותן להתרכז. אז מה לעשות? כמעט כלום. פשוט לא צריך למהר לענות. דבר אינו מפריע לך לחשוב על שאלה קלה כאילו קשה היא. אל תמהר מתחילת החקירה – ועשה זאת במופגן. אם החוקר יגביר את הקצב – אפשר להוסיף משהו לפרוטוקול – לדוגמא, בתשובה על שאלתו אתה אומר: "לא, הנאשם לא נתן לי שום ספרות אנטי-סובייטית, אבל אני ביקשתי מהחוקר לא לשוח סביבי, לא להפחיד, לא לנשוף לי בפנים עשן סיגריה, לא להרים עלי קול, לא לזרז אותי לענות – כלומר, לא ללחוץ עלי."

"אף אחד לא לוחץ עליך"

"אני לא אומר 'לוחץ', אני רק מבקש 'לא ללחוץ'."

אם החוקר לא מפסיק וצועק, תגיד: "נו, אתה רואה, אתה צועק. והרי זה מהווה 'לחץ' בחקירה. הידיים כבר רועדות לי." (תראה לו, איך הן רועדות). רק אל תקלל. לכל היותר, אתה יכול לדרוש "התנהגות אינטליגנטית" – הרי כולנו אינטליגנטים, הלא כן? אם הוא מקלל יותר ויותר – תרגיע אותו, אמור לו: "לא צריך ככה, למה לנו לריב?" תבקש שיספר משהו על עצמו. הוא יספר ויירגע. ואם לא יירגע? – ישאל הקורא. לא יודע. הרי אי אפשר לדעת הכל. אך האם יש טעם להמשיך במצב כזה?

עוד על קבילות מוסרית או כיצד לענות על שאלה פשוטה מאד?

עד: נכון, הנאשם אכן ניגן בפסנתר, אך הייתי מבקש לא לציין זאת בפרוטוקול.

חוקר: מדוע?

עד: אתה לא מבין? הרי אנדריי הוא ידידי ואתה – האויב. כשיתחרר אנדריי מהכלא,

עוד ישאל אותי: "מילא הכל, אבל למה אמרת להם על פסנתר?" ומה אענה לו?

(משיחה עם חוקר בעת החקירה בתיק א. טברדוחלבוב, יוני 1975)

מתנהלת החקירה בתיק מסוים – הוצאת דיבה על המשטר הסובייטי (לא ביקורת – אלא דיבה). "מה ידוע לך על כך?" – שואל החוקר. "כלום." "האם אתה מאמין בעצם הוצאת הדיבה במקרה זה?" "בהחלט, לא." אינך מאמין בכך, מה גם שאינך רוצה להזיק למישהו במתן עדותך. אתה גם לא רוצה שיערכו למישהו חיפוש בבית ויזמינו אותו לחקירה – "על כל צרה שלא תבוא". אל תכתבו זאת בפרוטוקול ישר ובכנות. על השאלה הנשאלת זאת תהיה תשובה רצויה לחוקר. תכתבו זאת בטרם ישאל החוקר דבר-מה קונקרטי: האם אתה מכיר את פלוני? מתי הכרתם? מי נסע אתך באוטובוס או הלך אתך לחנות? לא, איש אינו קורא לך להסתיר דברים. קונספירציה – לא בשבילך, אלא בשבילם. ובבקשה – אל תפחד. אל תפחד משיחות לא זהירות בטלפון. אל תפחד מעגמת נפש אישית קטנה, שתגרום למישהו. אל תפחד להודות לחוקר, שכשהתארחת בבית מסוים שתיתם שם שמפניה. עוד יכתבו על חבריך מאמר בעיתון (פלייטון), בו שמפניה תזרום כמים. הודאה שולית, שהשאלת את מטריה מחברך, יכולה להימסר לו בצורה כל כך משונה ומעוותת, שאדם, אשר כבר יושב שנה בכלא, מייד יבין – "להם" ידוע כבר הכל. מעולה, אם יודה הוא, ששמר אצלו 33 ק"ג של זהב טהור, ואם יודה, שביקש לפורר מבפנים את המשטר הסובייטי בעזרת ספר? ככל הנראה, שאלה קשה היא לא זאת, שלא נעים או נורא קשה לענות עליה – אלה ההיא, הפשוטה, שבהשיבך עליה אתה לא חושב.

ועוד על שאלות קשות

עוד מספר הדגמות של המסנן ל'.

עד: אכן, אני מאשר את חתימתי על העצומה הקוראת לאיסור עינויים.

חוקר: באילו נסיבות חתמת על מסמך זה?

עד: אינני זוכר את הנסיבות.

חוקר: אז איך אתה מאשר את חתימתך?

עד: כיוון שאין תוכן המסמך מעורר בי התנגדות, אני מוכן לחתום עליו אפילו עכשיו.

(מסיפורים על חקירות)

שאלה: הדפסת בעצמך או ביקשת ממישהו להדפיס העתק מספר "ארכיפלג גולאג" מאת סולז'ניצין? נניח, שבאמת העתקת את הספר. לדבר על כך אתה לא היית רוצה – אבל גם לא לשקר. כרגע אתה מעיד בתיק של ק'. ולכן אתה עונה: לא זכור לי המקרה, שביקשתי אימתי מק' להדפיס את הספר ולא ידוע לי שק' מתישהו ביקש את הדבר ממני. (זאת למרות, שהנך סבור, כי הפצת ספרו של סולז'ניצין אינה פשע אלא זכות גדולה).

שאלה שניה: מי חיבר כתב היד, שנמצא אצלך בעת החיפוש? האם נתת אותו לקרוא למישהו?

התשובה: לא ידוע לי דבר המאפשר לייחס את כתב היד לקי או שדנתי אתו על כך, שכתב היד חובר בידי אחד משנינו. אם בשאלה שמו של קי לא הוזכר - מוטב לרשום אותו בפקוטוקול בתשובה גופא.
שאלה שלישית: מה מונע בעדך להגיד, מיהו המחבר של כתב יד זה?
התשובה: מונעת בעדי העובדה, שאין כתב היד מכיל דברי דיבה כלשהם.
שאלה 4: אתה מסרב לומר, שאתה חוברת את כתב היד?
התשובה: לא.

לאו תרתי משמע. מעולם לא ויתרתי על אף מאמרי, מכתב, ספר או כתב יד מפרי עטי. אף אם אתם מבקשים לברר, מי כתב את כתב היד זה, כדי שאחר כך, בניגוד לחוק, תוכלו להגיש נגדי כתב אישום - אפילו במקרה זה לא אחיה מוכן לשתף אתכם פעולה ולוותר על מה שנכתב בידי. אתם צריכים - אז תוכיחו זאת בעצמכם. אני לא אקל את עבודתכם, מפני שאינני מכיר בחוקיותה של החקירה הזאת.

איך לשכנע את החוקר לרשום את תשובותיך בפרוטוקול על נכונה?

חוקר: אולי תוכל להיזכר...?

עד: לא אוכל!

חוקר: אבל אתה אפילו עוד לא יודע, מה אשאל.

עד: לא חשוב - בכל מקרה אני חייב להגיד אמת.

(מסיפורים על חקירות)

פעמים מספר בעת החקירה נותן לך החוקר להבין, עד כמה חשובה כל מילה, שנרשמה בפרוטוקול. בסיפא הוא תמיד יבקש ממך לכתוב ורק כמו ידך, שקראת הכל ואין לך תוספות או הערות. אם אתה, לדוגמא, אינך רואה, הוא באופן אדיב ביותר ישאלך, האם אין צורך במתורגמן, האם הנך שולט בשפה הרוסית די הצורך. אף אם הנך, נניח, בלגי, שעובד במוסקבה כמתרגם ושולט ברוסית - גם זה עודנו אינו אומר, שהידע שלך מספיק כדי להעיד. ובכך, כשהוא מדגיש חשיבות של כל פסקה, הנרשמת בפרוטוקול, הוא מקווה, שאתה תסמוך על הידע והניסיון שלו ולא תכניס לפרוטוקול "מה שלא צריך". אך כעקרון הוא זהיר, הוא איננו בטוח, שאתה תסמוך רק על הידע והניסיון שלו. לפעמים זה מזכיר את המתרחש בחנויות. רבים הם מקרים, כאשר החוקר שומר את הפרוטוקול מהעד, כמו זבן לא ישר שומר ספר-קובלנות מלקוחות. במקרה זה צריך לעמוד על כך, שתרשום בעצמך את עדותך בפרוטוקול - והדבר קשה למדי.

בזמן שהחוקר "משפץ" את תשובותיך עליך לחשוב, מה צריך לעשות, כך שלא תביא לסכסוך אתו. הוא שבע רצון מעבודתו ועובר לשאלה הבאה - אז אפשר לענות לו בערך כך: "אני מסרב לענות, מפני שיש לי יסוד סביר להניח, שתשובתי לא תירשם בפרוטוקול בצורה נכונה, כפי שכבר קרה עם התשובה לשאלה קודמת". אם החוקר "תשפץ" גם תשובה זו - התנגדותך צפויה להחריף בהתאם: הלאה העד אומר: "אני מסרב לענות, מפני שיש לי יסוד סביר להניח, שתשובתי זו לא תירשם בפרוטוקול בצורה נכונה, כפי שכבר קרה עם שתיים, או שלוש שאלות קודמות והן הלאה. לבסוף נכנע החוקר ורושם: "האם אתה מתכוון בכלל לענות על השאלות הנשאלות?" "אני מתכוון לענות לעצם כל שאלה ברגע, כשיעלמו לי כל הספקות המוצקים בכך, שאתה תרשום בפרוטוקול את תשובתי לשאלה השניה בצורה נכונה. אני מוצא לנכון לחזור על תשובתי לשאלה זו. על הפרוטוקול "המפוברק" לא אחיה מוכן לחתום - וברצוני לתת הצהרה על כך וכו'.

לאחר מכן, מוכנסת לפרוטוקול ההצהרה. וקרוב לודאי, שלמחרת החוקר ידייק ויקפיד לרשום בפרוטוקול כל תשובותיו של העד.

אתה פוחד בכל זאת - ובכדי.

המשכילים מבין רעיו של גלילאו גם

ידעו היטב, כי עולמנו - כוכב לכת,

אך דאגה למשפחות עצרה אותם -

והתהילה - שלו, הם לא הרחיקו לכת.

(שיר של מישלה)

כל תזכורת מפי החוקר על סירוב לתת עדות, היא לא נעימה ומפחידה. מפחידים גם עצם הזימון לחוקר, גם המצב בכללותו ובעיקר - העתיד. אך טוב הוא, שהעתיד עדיין תלוי בך, אם כמובן, אתה עדיין שולט בעצמך וזוכר, שסירוב לענות על איזושהי שאלה מקובל וחוקי - בגלל שאין זה אומר, כי הנך מסרב לתת עדות באופן מוחלט. יחד עם זאת, צריך לדעת להסביר בפרוטוקול את ההבדל שבין שני הדברים. ושנית, אפשר לבקש מהחוקר ספר החוקים של הפדרציה הרוסית ולקרוא שם סעיף 182 - בו כתוב, ש"סירוב או הימנעות... ממתן עדות... הנם עבירה, שעונשה... עבודות שרות לתקופה של עד 6 חדשים... או קנס עד 50 רובל או "הוקעה ציבורית". מצד שני - בשבילך זה כלל לא בושה לפחד, במיוחד אם החוקר יודע לדבר בביטחון, על מה יחליט בית המשפט. אמנם, אתה חייב בכנות להודות בפרוטוקול בפחד, בבהלה, בחוסר עונים. החוקר, אם אני לא טועה, הזכיר לך על אזהרה על מתן עדות שקר, על חובתך להגיד אמת; גם אתה תגיד לו אותו דבר. לא נורא, אם הוא ייבהל. ובעצם, מה יש לו להיבהל?

לא, אתה בכל זאת לא מבין.

רואה אני פסלה של מדינה:
גברתן חסון, מטיל שורה ופחד,
אשר מסתיר תחת עלה התאנה
המנגנון הבטחוני שלו בנחת.
(תרגום מאנגלית).¹

נניח, החוקר מציג לך שאלה, האם עסק הנאשם ק' בתעמולה אנטי-סובייטית? (הוא בעצמו הודה בכך).
כמובן, אתה עונה כפי שמוצא לנכון. ומה נכון? אתה חושב לעצמך: אין זה סביר, שק' הודה במשהו חמור מאד.
אפילו לא ברור במה בדיוק. כנראה, הבטיחו לשחררו - ולכן הודה הוא. אז יהי כך - תרשמו לכם.
יש אומרים, כי קשיי הבנה - סימן לשכל רב. ברור, שאנחנו כבר לא ילדים ושהשכלה גבוהה נותנת לאדם לא
מעט, אך אפילו ביסודות של גילויים עולמיים טמונים ספקות לא מעטים - ספקות במהות התופעה עצמה, ובעיקר
- בדברים, אשר שלכולם נראים טבעיים ובלתי מעורערים כלל. איך צריך להבין את המושגים "אנטי-סובייטי" או
"פוליטי" בנוגע לשיחות ודיבורים? איזה תוכן משפטי יש למלים הלא ברורות האלה? האם יואיל בטובו החוקר
להסביר? נגיד, שוחר שלום ידוע אינו יכול לבטא כשורה מלה מסוימת, ועל כך כבר מספרים בדיחות.ⁱⁱ האם
הבדיחות הן אנטי-סובייטיות לכשעצמן? האם מותר לספר בדיחות על חרושצ'וב? או על ברז'נב? ובכלל - אילו
סוגים או מינים של בדיחות או סתם שיחות יכולות לפורר את המשטר הקיים? ואיך אפשר בכלל לשמור על
משטר, שניתן לפוררו בעזרת בדיחות? באילו אמצעים עלינו להשתמש, כדי להתחקות סוף-כל-סוף אחרי תכנה
המסוים והמדויק של מלה נהגית? באמרנו "המשטר הקיים" האם אנחנו מתכוונים לאותו דבר? כשאנו אומרים
"סובייטי", הרי המשמעות של מושג זה בהירה הרבה יותר, מזו של הביטוי "אנטי-סובייטי". את המושג האחרון
אנו מצליחים לתפוש רק באבנא דליבא. בחיי יום-יום לא נמצא הסברים נאותים וראויים לשם למושג "אנטי-
סובייטי". אולי בשל צרותה של השקפת עולמנו, אשר אינה מספקת לנו מגוון מספיק של הגדרות? ואולי, הקורא,
כלל אין בעולם הגדרות כאלה? מה אז? "רעיונות שנואים עלי, אך מוכן אני להיהרג ובלבד שתוכל להביעם" - כך
טען וולטר, לפני שנים רבות. אני לא בטוח, שהיום יש מקום לגרוס אחרת. תיסלח לי, הקורא, תמימותי, אך
אומרים, שהכרה בעל-פה של סעיף 19 של אמנת זכויות האדם היא סגולה טובה, כמו קמיע. האומנם נכון הדבר?
אינני יודע.

החקירה - אין היא מקום, בו הכל צריך להיות ברור

חוקר: ובכן, אנחנו, כמובן, מבינים...
עד: לא, תאר לעצמך, לא מבינים...
(מתוך 'שיחת-רעים')

אפשר להתרגל לכל דבר - גם לאי-בהירות. בכל מקרה - תשתדלו. כשסקרנות החוקר מהווה יסוד של
מקצועו - רצוי שקורבנו יאמץ ויסגל לעצמו תכונות הפוכות. לא רע, כמובן, אם שניכם שואפים להגיע להבנה
משותפת - אך עד גבול מסוים. להלן מובאים קטעים מתוך חקירת י. סירוטנקו (חוקר ק. ג. ב. מטבוסיאן, יוני
1974). בדוגמא זו לא הכל יהיה ברור. ומי אמר, שבחקירה הכל צריך להיות ברור?
שאלה: האם אתה מכיר מזמן את פארוייר אייריקיאן?
תשובה: את פארוייר אייריקיאן אני מכיר מרגע כליאתו בבית-סוהר של ק. ג. ב. בירוואן - אחרי מאסרו
באביב 1969 - באשמת עבירות על פי הסעיפים 65 ו-67 לספר החוקים של הרפובליקה הארמנית - השתתפות
בתנועה לאומית לשחרור ארמניה.
שאלה: מתי אישית אתה הכרת את פארוייר אייריקיאן?
תשובה: בעת שהייתו במחנה-כפייה במורדוביה - אחרי הרשעתו ל-4 שנות מאסר בשנת 1969.
שאלה: איך היית יכול להכיר אישית בעת שהייתו במינה-כפייה במורדוביה?
תשובה: בשנת 1969 אייריקיאן שהה בבית-סוהר של ק. ג. ב. בירוואן.
שאלה: מתי לראשונה ראית את אייריקיאן?
תשובה: במוסקבה - לאחר חזרתו מפוטמה לירוואן - באביב 1973.
כפי שאתה, הקורא, כבר נוכחת לדעת - בהתחלה תשובות העד נראו לך מוזרות במקצת, אך לאחר מכן
הבינות, שהעד והחוקר מייחסים משמעות שונה לאותן מלים. לית מאן דפליג, תמיד מוטב לדעת - מה צריך להבין
ומה לא.
למשל, רמיזות של החוקר וכדומה. כדי להשיג הבנה, אומרים, שקודם יש להגיע לאי-הבנה. "אתה כל הזמן
קובל, שאינך מבין אותי - אמר עד בחקירה אחת - מעניין, איך אתה חוקר תיק של אנשים, שאינך יכול להבין
אותם?"
ביום ד' בביתה של ידידה אחת סיפרתי, "איך" להתנהג בחקירה. זאת למרות שאינני בטוח, שחייבים
להתנהג באופן מסוים כלשהו. לדעתי, בחקירה יש להתנהג כמו בכל מקום אחר, הווי אומר, באופן מחושב -
דהיינו, לחשוב על כל צעד. ידידה הודיעה, כבדרך אגב, שחברה שלה (המזכירה) "שמה לי ברז" - שברה את עצם
הברית ואושפזה. באותו זמן דיברתי על ההבדלים, שבין ממצאי מעקב חיצוני לבין נתוני החקירה. אמרתי, שלפני
כשעה ראיתי ליד הכניסה אדם, שהמון זמן שקד בקריאת שלט הנושא חמש אותיות. אם הוא יכול להקשיב לנו
באותה תשומת לב שהקדיש קודם לשלט - לא יתקשה לברר איזה חברה של ידידתי מאושפזת בבית חולים עם
עצם בריח שבורה. (כמובן, אם תהינה סיבות לבירור שכזה). יהיו אלה ממצאים של מעקב חיצוני - וערכם נבדק

במהלך החקירה – זאת אומרת, תלוי הוא בתוצאות של חיפושים וחקירות. והן, התוצאות הללו, מהוות נתוני חקירה. ידידתי, לצערי, קצת נעלבה.

ובינתיים קיבלת זימון לעימות עם הנאשם ק'

"איני יכול לא לאשר ולא להפריך את דברי הנאשם: משפטו טרם התקיים – אך האדם כבר בכלא, אשמתו – בדויה מיסודה, זכויותיו לסנגוריה כה מעטות, שאנו נאלצים להסתכל בחמלה, איך הוא – בניסיון נואש להציל את עצמו – מכפיש את האחרים." (דעתו של העד על תיק חקירה מסוים).

למרבה הצער, הזיכרון של ק' "טוב" משלך. וכי מה חשבת? אולי, לו היה ק' מתאמץ ומאומה לא היה מעלה בזכרוננו, אזי מצב בריאותו יכול היה "להדרדר" באופן פתאומי עד לאבחונה של מחלת נפש קשה אצלו, רחמנא לצלן. כל עוד שהודאתו הכנה של ק' לא תשמש אבן פינה לכתב האישום – עד אז ילכו שני הצדדים בחפץ לב איש לקראת רעהו בחיפוש אחר שפה משותפת ותועלת הדדית. אז בשביל מה דרוש העימות? אולי, כל הסיבה לכך טמונה בכך, שק' נאסר כבר ואתה עדיין חופשי? העימות נערך בין שני אנשים, אשר עדויותיהם סותרות. הן מן ההכרח תהינה מנוגדות – הרי אחד כבר בכלא, ואילו השני – חופשי. עם מי מהם הצדק? זאת מזמן ידוע כבר לחוקר – מי הצודק מביניהם. ברצונו רק "לבסס" את זה טוב יותר. אין המשימה קלה והיא דורשת הכנה קפדנית. באחד השלבים ידמה החוקר לפרקליט או לשופט או אפילו לסניגור. הוא יקשה ויכביד על "העד המבולבל", כדי לעשותו מבולבל עוד יותר. הנה החוקר שואל את שאלתו – הלא היא מפוקפקת וארוכה עד מאד. ב"מעטה" שלה השאלה נראית די קונקרטית. במיוחד בהתחלה. אך בליבה – היא כולה נועדה רק להשפיל את העד. ומה בסיפא שלה? הוא כל כך לקוני ואיתן, שמכריח את העד "להתכווץ", לשכוח את ההתחלה ולעשות רק את "מה שנכון". להשגת השפעה מרבית יחזור החוקר על הסיפא של ההשאלה פעם ופעמיים: אז מה יהיה? אז איך אני צריך להבין אותך? העד דומה כבר לקציצה – עכשיו ישימוהו על מחבט ויאכלו אותו. אבל מסתדרים ללא מחבט – הוא יאכל נא, ללא צלייה. עובר הזמן והכל חוזר על עצמו – במשפט. שוב עושים קציצה. שוב המחבט נראה באופק. אוי לו, לעד המסכן. את הנכתב ביד החוקר מאשר הוא בתחימתו מבלי לקרוא. לא, לך זה לא יקרה. למרות, שגם אתה מפחד. אתה מפחד, הלא כן? ואמנם, נחזור לעימות. בהתחלה החוקר מברר על היחסים ביניכם. מהם? למי ידוע על כך כעת? לאף אחד. קודם הייתם חברים. קודם...

היית חבר טוב של ק'. הוא סיפר לך את סודותיו הקטנים. לפעמים הו בא אליך "להתוודא". היש לך זכות למסור לחוקר את תוכן השיחות האינטימיות שלכם? התשובה לשאלה זו היא ענין של מצפונך בלבד ולא של שום דבר אחר. איומים של החוקר ורצונו של ק' עצמו – לא באים בחשבון. וכתוצאה – האומנם, אתה עד גרוע? אכן, כן, לדאבונו. ומה, למשל, צריך להרגיש כומר כשמאלצים אותו להפך את "סודיות הוידוי"? ק' – לכל היותר חבר טוב שלך, לא, אין הוא אפילו אביך, אך גם לך הרי אין אומץ של פבליק מורוזוב.ⁱⁱⁱ כמובן, מפליא אותך המראה החיצוני של ק'. הוא מתבדח עם החוקר והרצון להיזכר בכל הדברים והפרטים רק הולך ועולה אצלו ונהיה עז יותר. הוא ינצל הזדמנות ויאמר לך דבר-מה בלחש, כשהחוקר לא ישמע. יתברר, שהתנהגותו נובעת מסיבות חשובות. יתר על כן, הוא, מסתמא, מציל את כולם. ואת הסיבות הוא יסביר מאוחר יותר. מתי? אחר כך. דרך אגב, בעימות גם אתה רשאי לשאול שאלות. שלא ידאיג אותך, שבעיני ק' הן תיראנה תמימות. תשתדל להכין אותן מראש ואם ניתן – אף לרשמן במו ידך בפרוטוקול. החוקר ינסה להפריע בעדך, אם תהיה לו אפשרות להפריע – אך זכור, שבסופו של דבר שמורה לך זכות לא לחתום על הפרוטוקול. ובהערות, בנימוקי סירובך לחתום עליו, אתה תוכל לרשום את השאלות שלך. יהיה מעולה, אם ק' יקרא אותן. אבל לפני כן נסה לפנות אליו בעל-פה. "לא נעים לי להעיד בענייך ושלא נדבר כלל על ה"פשעים" שלך – הלא הם ידועים לי היטב."

"הבה נפנה לחוקר, כדי לשחרר אותי מהתפקיד המשונה הזה." יתכן, שק' לא יסרב. אחרת המצב גרוע יותר, ממה שחשבת. ובכל זאת, כדי לך לנסות לטהר את המצפון שלך, דרוש ממנו (בזכות החברות) את מלתו, שהוא (תעשה אתנחתא קטנה) לא עסק בתעמולת נגד השלטון הסובייטי במטרה להדיח אותו או לא נטל חלק בקשירת קשר במטרה לפגוע במנהיגים סובייטיים, לא עסק בתעמולה בכוונה להביא לידי הפרת הסדר הציבורי ובשום דבר דומה לא היתה ידו. וכמו כן, שיתן את מלתו, שגם לא היתה לו הכוונה ההיא, שלה יתכחש הוא אחרי כן, במשפט, אך לא כעת – בחקירה. סוף כל סוף – מה מפריע לו לחשוב על כך עכשיו, בעוד מועד? מובן, שיהיה לך מה לשאול, אבל... הזיכרון הקנטרני והקפריזי הזה – זוכר אתה, פעם, אצלי בבית, הלכנו לחדר אמבטיה, בשביל מה? כדי שהם לא ישמעו אותנו? כדי שלא יידוע להם דבר? הרי זה נכון? אז למה עכשיו אתה מספר להם הכל? הסבר, למה?

אשת הנאשם ק' מוזמנת להעיד

היא לא יודעת מאומה – לכן יכולה לספר הרבה. (חכמה מזרח-תיכונית)

- קחי בחשבון, בעלך ביצע פשע חמור...
- זאת אומרת, אני צריכה להתגרש ממנו?
- לא, לא. אנחנו לא הורסים משפחות. לא הבנת נכון...

בשבילה המגע עם החוקר הוא הדרך היחידה לברר, מה עלה בגורל בעלה. היא תשמח לדבר פעם נוספת עם החוקר, אך להעיד?.. בשביל מה? ערך העדות של אישה, אחות או אם בכלל מוטל בספק. היא לא יכולה להיות

אובייקטיבית, מכיוון שהיא אוהבת את האדם המואשם, שכנראה, גם יענש. שניהם כבר נענשו, ובכל מקרה אחד מהם חף מפשע – זאת היא. אבל היא בטוחה, ששניהם חפים מפשע. עדותה של האישה במשפט - דבר מוזר מאד - כמו תצהיר עו"ד בתור עד. נדמה, שבמקרה כזה, עו"ד לא צריך להיות עו"ד והאישה - לא יכולה להיות אישה. הדורשות אפוא טחנות הצדק יותר מדי? היא, כנראה, תסרב להעיד. או שפתאום תהפוך היא ל"נבונה"? לא, הנימוקים לסירוב כזה רבים מדי. לו היתה היא נושאת באחריות על הסירוב לתת עדות - מטרתה של החקירה לא היתה מושגת כלל.

פגשתי את הידידה שלי, ומיד קיבלתי שתי חדשות - טובה ורעה. קודם, כמובן, הטובה: המזכירה כבר החלימה ובקרב תסיים להדפיס את כתב היד.

בשדמת החוק

חוקר: לצורך מה הינך מנהל רישום בעת החקירה?

עד: אינני בטוח, ששאלתך קשורה לתיק.

חוקר: אבל אתה מאשר, שבעת החקירה ניהלת רישום ושגם באת לכאן עם רשומות?

עד: לא, איני מאשר.

נוצרה הפוגה, שבזמנה אנחנו הסתכלנו בסקרנות אחד על השני. לאחר מכן הוא התחיל

לדבר שטויות, ריחמתי עליו והודיתי:

איני מאשר, מכיוון שאין זה תואם את האינטרס שלי.

(סוף הפרוטוקול בחקירה השניה בתיק של א. טברדוחלוב).

אתה בכלל לא חייב לדון עם החוקר בניסוח של תשובתך, לפני שזאת תישם בפרוטוקול - אך אתה יכול לעשות זאת, כדי לברר, איזו גרסה תספק אותו פחות. כמובן, ישנם חוקרים שונים, ביניהם גם פיקחים ואף פיקחים מאד. אך דרישותיהם לפרוטוקול פחות או יותר זהות הן. וכאן אפשר לסמוך על הפתגם המזרחי - "תקשיב לאישה ותעשה הפוך". למרות שגם זה רחב וכללי מדי. אתה, הקורא, חובבן אתה, לצערי. יש אומרים, שרק הידע המשפטי מאפשר לנחש על נכונה את כוונות החוקר. כל הדברים, בהם דיברנו עד עכשיו, - מידות רגילות של המוסר הם, בקיאות בחוקים לא קשורה לכך. כל אדם בוגר ונבון שולט בהתנהגותו לא בעזרת החוקים - אלא בעזרת המוסר והשכל הישר. ואם לחשוב על כך - אין זה מעט כלל. בעצם, ההפך הוא הנכון. לא צריך לתת לזוהר החוק לסנוור אותך. החוק? האם תמיד ברור, החוק מהו? הנה לך דוגמא: בפרושים לספר החוקים בעמ' 172 כתוב, שבמקרים חריגים ניתן לערוך "חיפוש אישי... עם בדיקת הבגדים והגוף". אם "מפריע" הקורבן לעריכת החיפוש - "רשאים לבצע את החיפוש בכפייה" - ויחד עם זאת, הפלא הפלא, - "לא יתכנו מעשים משפילים, הפוגעים בכבודו של הנאשם". כמובן, שלא הבינתי מאומה. ובכלל, צריך להבין?

שוב הוא מתחכם

עד: את השאלות שלך אתה רושם בפרוטוקול. אז למה את השאלות שלי לא?

חוקר: מה אתה רוצה לדעת?

עד: אמרת, שהנך מתחשב בנאשם. על-כן שאלתי, האם העובדה, שאתה מתחשב בו, אינה מפריעה

לך, בתור חוקר? משום מה לא ענית.

(מסיפורים על חקירות)

עד צריך לחתום על כל דף מדפי הפרוטוקול. החוקרים, בקבלם את תחיתתו של העד על דף מסוים, מיד מחביאים אותו ולא מראים יותר. אין החוקר רושם בדף הראשון של הפרוטוקול שם של תיק החקירה, אלא משאיר בשביל זה שורה ריקה. למה הוא עושה זאת? לא קשה להבין את מטרתו - אין זה מסובך. ואם אתה תפסת אותו "על חס", אתה רשאי לרשום את דעתך בפרוטוקול, מפני שאתה חייב להגיד אמת. לדאבונו, רק אחד מכם נתן הצהרה על כך. צריך להיות זהיר וטקטי. אין כאן מרשמי פלא, שצריך לדבוק בהם בצורה עיוורת. "אתה מתנהג בניגוד לכללים, אשר קבעת לעצמך" - יגיד לי החוקר (אי-פעם). קרוב לוודאי - "הוא טומן לי פח" - אחשוב אני בלבי ואגיד: "מדוע בטוח אתה, שאני המצאתי את הכללים הללו?" - כה אומר אנוכי, למרות שאני הוא ממציאם. ולא יהיה זה שקר. ובכלל, אם לדבר ברצינות, שקר הוא פרזיט המוצץ את לשדה וליחה של האמת מגופה החולה. שקר תמיד "אוכל" את האמת. אולי, בגלל זה לפעמים נראית האמת כה רע?

האם צריך לסרב להעיד?

אני רתחתי על ניסיונו לרמות אותי ולכן הודיתי בכנות, שאני בז לו

ולעיסוקו. הוא שאל: האם זה סירוב להעיד? ענית: "לא", אך לצערי

הוא שכנע אותי למחוק את עדותי.

(מסיפורים על חקירות)

ידוע שסנקציות על אי-מתן עדות אינן משמעותיות, אך אם להשתמש בסירוב בתדירות רבה, העונש יכול להפוך בסופו של דבר לחמור יותר. ברור, שלא צריך להפריז למעלה מכל שיעור בסירוב להעיד. מחד גיסא, אם

בסירובך לתת עדות אתה תהיה, מבחינת החוקר, "מעורב בפרשה", והוא יאיים עליך, נניח, בשבע שנות מאסר, אתה רשאי לא להעיד. (זהו, כמובן, המסנן ל'). אתה תמיד יכול לסרב להעיד, אם מאיימים עליך במשהו - למעט הסנקציה לפי סעיף 182 לספר החוקים (מסנן ד'). משפטים פוליטיים רבים בשנים האחרונות הביאו לגל של מחאות בעולם דווקא בשל הפרת החוק במהלכם. פעמים בית משפט הרשיע אנשים בעבירת הוצאת דיבה, אך לא קבע את דבר קיומה של הדיבה. לא ניתן לטעון אפילו, שהנאשם בהוצאת דיבה יכול היה להאמין, כי אין הוא אומר אמת. (דהיינו, עצם העובדה של דיבה, כלומר, קיום כוונה תחילה ותכנון - כנדרש בחוק - לא נקבע). נשאלת אפוא השאלה, האם מותר לנצל הפרות שכאלה לאי-מתן עדות כלשהי בכל המשפטים הפוליטיים בכלל? שאלה זו קשה, כמובן, אך פשוטה היא התשובה - אסור.

כמו לכל דבר פשוט, חסידיים רבים גם לסירוב לתת עדות. מה אתם, השתגעתם, האם יש על מה לדבר עם מנוולים כאלה?! אך אותו דבר יכול גם החוקר להגיד לעמיתו. לא, מראש לא להעיד הוא דבר מטופש ובמובן מסוים - גם לא מוסרי. בעצם, משמע הדבר - לא להכיר בחוק. אדם, אשר אינו מכיר בחוק, לא יוכל להגן על עצמו בעזרתו ובכך הוא יעשה יד אחת עם אויביו. על החוק חייבים לגונן. בכל האמצעים - אבל אך ורק במסגרת החוק. אסור להימנע מלעשות זאת. (נוסף על כך, כדאי לשים לב לעובדה, שעדותך תיקרא בידי הנאשם. בשבילו, היושב בכלא, המלים שלך - הן חדשות טובות מהעולם החופשי.)

שיחה קטנה על בעיות מוסריות (אשר אינם קשורות, לכאורה, לחומר הקריאה)

- אתה מציע לשחק משחקים עם החקירה.
- כן, אולי, כך זה נראה. אבל כללי המשחק כתובים באופן לא ברור, לכן כל משתתף מפרש אותם בדרך שלו. מנצחת הגרסה, בה יש פחות ניגודים. ובכלל, כשאחד מהשניים קורא לפרשנותו בשם עקרונות המוסר - זה עניינו שלו.
(משיחת המחבר עם אחד הקוראים).

בדפדפי באיזשהו מדריך לחוקרים תחילה לא יחסתי משמעות לציטטה המובאת בהמשך. בעצם, שום דבר מיוחד. תחת דק הערפל של הטקסט המשעמם לא הסתתרה חוכמה גדולה - תשפטו בעצמכם: "השימוש באמצעים טכניים לתיעוד המידע עבור הליך חקירתי אינו מצריך נקיטת צעדים הקבועים בחוק בנוגע לניהול חקירה, אשר קובעים את יישום האמצעים האלה לתיעוד ממצאי החקירה." כמובן, אפשר לפשט זאת. למשל, ד"ר למתמטיקה א' שם לב לכך, שלעת ויכוח בינו לבין החוקר, הטלפון בחדר החקירה היה מצלצל. החוקר לא דיבר בטלפון והיה רק מקשיב. אבל אחרי כן הוא כל פעם היה משנה את עמדתו בעניין נשוא הויכוח. כלומר, התקבל הרשם, כאילו נוהלה החקירה בידי "רואה ואינה נראה", אשר החוקר, כביכול, היה מתבייש מעצם קיומו. אפשר לייחס זאת לדמיונו של המדען, אך מצד שני, הרי אנחנו באמת איננו יודעים הרבה. אם ללא סיבה כלשהי מכריז השופט על הפסקה של 15 דקות - אנחנו שמחים. ואיש לא מעניין, בשביל מה לו הפסקה של 15 דקות. הדאגות רבות הן גם כך. פעם, דווקא ב-15 דקות אלה עמדתי במסדרון של בית המשפט והרהרתי במכתב, שביקשתי לכתוב על התנהגות בלתי ראויה של השופט.

בשימוע היה תיק של אחד המבקשים לעלות לישראל, הנאשם בנהיגה לא זהירה. אישומים פליליים במקום פוליטיים - זה מכבר אינם אופנה חדשה. אבל אז הייתי שקוע בהרהורים על מכתבי, אשר נראה לי חשוב מאד. ומה באמת היה חשוב - לא ידעתי. "אני אוסר עליך לכתוב מכתב" - לא שוטר אמר לי זאת, אלא הנאשם. כנראה, היה זה דבר חשוב ולכן שאלתי: "למה?" - "זהו משפט שלי, ויש לי זכות לאסור לך." - ענה הנאשם. הגיון כלשהו היה, אולי, בכך - ויהודים טובים וחכמים מסביב החלו מנדנדים בראשיהם לאות הסכמתם: אם ויקטור מתנגד - לא צריך לכתוב. המשפט הוא שלו.

אחרי ההפסקה לא הורשיתי להיכנס לאולם - הפעם בידי שוטרים. הם אמרו - "אין מקום". מישהו מאחור צעק: "הרי הוא בן דוד שלו! בן דוד! תכניסו אותו!" אבל לא הייתי בן דוד. ולהיות שם לא התחשק לי במיוחד. אולי, מפני שבזיתי לשקר, אולי, בגלל משהו אחר. לא. אם לו הזכות לאסור עלי לכתוב מכתב על משפטו, אזי אני, לפחות, רשאי לא לשקר במקום, שאיני רוצה לשקר? נו, מילא, נשארתי במסדרון. ובאולם התנהלה חקירתה של אשת הנאשם. הנפגעת סיפרה, שאשת הנתבע הציעה לה שוחד, וסיפורה לא היה משכנע במיוחד. אשת הנאשם (ובאותו רגע גם עדה בתיק של בעלה!) היתה הרבה יותר משכנעת בדיבורה. קרוב לוודאי, שיאמינו לה. אך ברגע מסוים היא הגזימה: "אני יכולה להוכיח, שלא הצעתי שוחד!" - "איך?" - נדהם השופט. "את כל שיחותיי הקלטתי על קלטות." אין מה לעשות - האישה המסכנה לא הבינה, עד כמה מצבה דו-משמעי. מדוע זה קורה ושל מי האשמה - אפשר להרהר בכך, כמה שרוצים. אבל מהשופט, אשר עד רגע זה היה צורח על כל עד, כולם ציפו לתגובה כלשהי. ודאי, דבר-מה הפריע לו. יתכן, שמשוה קרה במשך אותן דקות ספורות של ההפסקה. מי יודע? אולי, כבוד השופט היה כבול באותם חוטים ממש, אשר קשרו גם את בני הזוג המסכנים? מכל מקום, אני מקווה, שבביתנו בין המון ספריו המועילים והמגוונים ניתן למצוא גם אותו ספר, ממנו בחרתי להביא את הציטטה לעיל. גם בהגנה על זכות האדם - ותהיה היא שולית ובלתי מעורערת, כמו הזכות לקנות כרטיס טיסה ולטוס לכל מקום, גם כאן צריך מבעוד מועד להגדיר את מגבלות המותר מהבחינה המוסרית. אין להרחיב ולפרוץ מגבלות אלה לא בשאיפה להשיג ניצחון מהיר ולא כמענה לערמומיות האויב. לא. בעת שתהיה לך, הקורא, סיבה מספקת להגיד על פלוני, ש"מלשין" הוא, לי יהיה לא נעים לשוחח אתך - בין היתר, גם בשל העובדה, שאנו חיים בארץ, שבמשך מאות בשנים מיליוני אנשים הושמדו בה על סמך חשדות בלבד, או כפי שמכנים זאת היום - בטעות.

תיזכרו בגיבורי ספרי הילדות שלנו. הם נשבעו בפרהסיה, שאם יבגדו באידיאלים, אזי יד חברם תשיגם ותעניש אותם: זאת אומרת - מהר, ללא משפט. תזכרו, מה קורה, כשמסתמכים על הרגשות במקום הראיות. לא, יורשה לי לומר, "שטינקרים" הם לא ישתלו בקרבנו - יפחדו.

כמה גזירות איומות ולא הגיוניות הם היו חייבים להטיל עלינו, לו ידעו את כל דברי ההבל, המושמעים אצל רבים מאתנו בבית? תארו לעצמכם, כי אני תמהוני, אשר מחלק אנשים לשני סוגים: סימפטיים ולא סימפטיים. פעם ישאלו אותי, ואם ידוע, שאדם סימפטי זה מלשין הוא? אני, כמובן, לא אאמין. ואם הוא יודה בעצמו? אזי, כנראה, הוא יפסיק להיות מלשין. אני לא מתווכח. כדי לשמור על בטחונה, כל חברה נאלצת לסבול את אלה, שלטובתה מצוטטים ומציצים ללא כל בושה. ברם, אם תאבד החברה לחלוטין את הבושה הנורמלית שלה, היא תוכל בנקל לאבד גם את הביטחון שלה - דהיינו, להפוך למסוכנת לעצמה.

אולי, בשל כך יכול אדם אחד לנצח מדינה שלמה, אם מצוי באמתחתו הכלי, אשר המדינה עדיין איננה שלטת בו. הכלי הזה - אין הוא הידע או הכוח - אלא מוסר ותרבות. לשווא מחפש אני את כתב היד, כדי לעשות תקציר שלו לידידה שלי. אני שואל את החברים - א', ב', ג', ד', ה'. לטעמי, כל אחד מהם צריך לענות בקצרה - אין לי. אך לא ולא. א' עונה, שלפי דברי ב', ששמע ובנוכחות ג', זה שקיבל אותו מד' ומסר לה'. מתעוררת השאלה: איך באופן תרבותי להביע את הרגשות המאכזבים, שממלאים אותי? כתב היד הרי אינו פלילי, כולנו סומכים אחד על השני, זה אמת ויציב. אבל חשוב כאן משהו אחר - לדעתי, כמה שלא נסמוך איש על חברו, ועל אף שאין שום דבר פלילי בכל מעשה ידינו, מוטב, שננהג כך, שבחקירה לכל אחד מאתנו תהיה אפשרות מרבית לומר את האמת.

ואם זאת לא חקירה - אלא שיחה?

השוטר, שאמר "אני מבקש שתתלווה אלי", היה תקיף, אך מנומס. הסברתי לו, שלא אוכל למלא אחר בקשתו, אבל לדרישה אכנע. ואחר כך הנכונות שלי לענות על כל שאלה מיד ובכתב הביכה את כולם, ואיש לא הבין, מה לעשות איתי. (מסיפור על מנצח בתחנות משטרה 98 במוסקבה)

לשיחה אין שום התייחסות בחוק. אם אין ברצונך לשוחח - אל תשוחח. יחד עם זאת, הנסיבות מאלצות לפעמים. ומי יודע, יתכן מאלצות הן גם את בן שיחך. למרבה הפלא, שניכם מצוים במצב זה בערך. אם הוא בא אליך בטרוניות, למשל, לא גילית כנות, אתה רשאי להעיר לו אותה ההערה. מובן, שאתה היית רוצה לדבר אתו כשווה אל שווה, אבל אתה חושש מההשלכות הלא ידועות לך. אילו השלכות? והיכן ניתן לברר עליהן? אם לקחת בחשבון את ההשלכות האלה, הלא נראות לעין, - אזי כדאי להפוך כל שיחה לא פורמלית לפורמלית - בעזרת הצהרה או רישום. על כל פנים, לכל שאלה יש מקום לתת תשובה מחושבת ובכתב. באופן כזה אתה כותב, קודם כל, על כל אותם הסברים או הצעות שניתנו לך (וגם מציין, איך הבינות אותם ומי נתנם). להלן מובאות ללא פרשנות שתי דוגמאות. כל אחת מהן היתה בעבר קשורה לאירוע מסוים.

הצהרה ראשונה

מכתב הסבר. לפלוני מאלמוני.
(סודי בהחלט - לפי בקשתם.)

ליוכים יוואנוביץ' הנכבד! משיחה אתך ב- 17 באוקטובר הבנתי, שכרשותך מידע על אשמתי בעבירה מסוימת, אך לא ברור לי - כמה. נכון הוא, שזמן-מה אני אכן התעמלתי בשיטת היוגה, במטרה לשפר את מצב בריאותי. לא אתכחש לכך, שהתארחתי, אך לא יותר מאשר אצל ידידי וחברי, ולכן איני מוצא בכך שום פסול.

ליוכים יוואנוביץ'! לא קשה לי להגיע למסקנה, כי אגב חקירה של עבירה כלשהי, שמהותה איננה ברורה לי כל עיקר, אינך ממלא תפקיד של נציג החוק, אלא פועל כאדם פרטי, המאמץ לעצמו סמכויות לא לו. אין אני בקיא גדול בחוקים, ועל כך אבקש סליחתך, אך, לכאורה, חל על מעשיך הכתוב בסעיף 200 לספר החוקים של רוסיה "חריגה מסמכות" והן הכתוב בסעיף 171 לספר הנ"ל "ניצול לרעה של סמכויות שמותרות בחוק לממלא תפקיד". כל אלה ביקשתי להבהיר לך, ליוכים יוואנוביץ', כעצם, על-פי בקשתך.

מצד שני, אני מבקש להגן על עצמי, על חבריי, ובעיקר, על הוריי מפני השיחות מסוג זה בעתיד. אם יהיה בכך צורך ממשי, תמיד אהיה מוכן לענות על כל שאלה, אך רק לנציג החוק - אחרת, ככל הנראה, לא יתאפשר הדבר.

תאריך
{חתימה}

הצהרה שניה

אל: המוסדות המופקדים על שמירת הביטחון
מאת: פלוני המתגורר...

במשך זמן רב הייתי משוכנע, כי "לכל אדם זכות לחופש הדעות ולחופש הביטוי". בהצהרה זו הריני מביע את התחרטותי בלב ובנפש על שהנחתי בתומי, כי זכויות הללו כוללות גם "חופש חשיבה ללא הפרעה, חופש הכעת דעות והגיגי לב, חופש לחפש, לקבל ולהפיץ מידע ורעיונות בכל האמצעים וללא תלות בגבולות מדיניים".
(הערה: מצוטט על-פי סעיף 19 לאמנת זכויות האדם הכללית).

תאריך
{חתימה}

עצות אחדות בסוף

עד: ואם כתב היד, עליו אתה שואל, אכן נכתב בידי - האומנם אני הייתי אמור להודות בכך?

חוקר: ללא כל ספק. הרי אתה הוזהרת על אחריותך במתן עדות.

עד: ומה עם זכות הנאשם להגנה? הרי אז אני אהפוך לנאשם?

חוקר: אתה בטוח בכך?

עד: מובן, שלא - לכן אני שואל.

(מסיפורים על חקירות)

לא, אינני יודע, מה לעשות על אלה, שמפחדים מאד. בעצם, אינני יודע שום דבר מיוחד. אבל אני סמוך ובטוח, כי הרצון שלך, הקורא, רצונך העז לענות בחקירה באופן, שאתה תמצא לנכון, מבלי לצפות להפתעות או לעצות (ולו אף לעצות המופיעות לעיל), את הרצון הזה איש לא צריך להגביל.

דבר לא ינחה אותך, שום דבר ממש - לא הדאגה לקרובים, לא הפחד, לא הרצון לדעת משהו, שום דבר - חוץ ממצפונך. אתה פשוט צריך להיות אתה - זאת העצה העיקרית. כמובן, הכל אפשרי. נניח, מזמנים אותך לחקירה ברגע, שבכיסך נמצאת אשרת יציאה לחו"ל וכרטיס לוינה. מה לעשות?

להחליף כרטיס, כדי לטוס מיד וכל הזמן לפחד, שמא יקרה משהו בדקה התשעים? אולי. ובכל זאת, חבל. יצער לי מאד, אם מישהו יגיד: הרי זייד אתה ולכן פחדך.

ובכן, אתה כבר עלית לישראל וכל דבר, אשר מתרחש כאן, כבר לא ידאיג אותך, בארץ הזאת אתה כבר לא תיזכר לעולם. לעולם? וזה, כנראה, השקר הגדול במיטבו. המדינה הגרועה היא זאת, שבה החושבים, שהיא גרועה, נשלחים לכלא. ומדוע, בכל זאת, את המדינה הגרועה אוהבים יותר, מאשר מדינה טובה? למה? אינני יודע. אל תיעלב, הקורא, כשמדבר אני על אחרים, אני, על כל פנים, מתכוון לעצמי. אבל יחד עם זאת, אינני מוצא לנכון לנהוג תמיד כך - כפי שאני מייעץ לאחרים. מלבד זאת, אני נחוש בדעתי למנוע אפשרות לכך, שכל המלצותיי תתפרשנה כרצון להפוך את קוראי לנוכלים גדולים. ואפילו נוכל קטן מאד אינני מייעץ לך להיות. נהפוך הוא.

אם, נניח, אתה מתקשר לרומא (באשראי) מדירה עזובה, שכל דייריה זה עתה נסעו והיגרו, או ממשרד כלשהו, בו אתה מתחזה למישהו, או מרמה את אלה ש"כדי לרמותם" - אזי, אני מניח, עצם העניין יפריע לך בחקירה - וגם בחיים.

אם הנך מחשיב את עצמך כ"פרטיזן" בעורף האויב - בסוף תהיה פרטיזן בעורפך שלך, כיוון שלא תבחין בגבול בין טוב לרע.

דרך אגב, מספרים, כי כשהובא מנדלשטאם^{iv} לחקירה בפעם ראשונה, הוא שאל: האם מותר לומר אמת?"

"אני מתפלאת - למה הם לא יכולים להשמיד אותנו כליל" - שאלה אותי ידידה שלי, שקראה את כל זה. גם אני לא יודע.

(הערה: תורגם מגרסה מקוצרת של הספר, אשר ראתה אור בכתב העת "אינדקס". בגרסה נעשו קיצורים לא משמעותיים הקשורים ברובם לפרשנות לספר החוקים הרוסי, שהוחלף בשנת 1997).

ⁱ לאמיתו הדבר, תרגום מרוסית - של אחד השירים מאת איגור גוברמן, אשר בזמן כתיבת מדריך זה ריצה מאסר של 6 שנים. המחבר מצא לנכון "להסוות" את המובאה, כדי "לבלב את האויב" ולא להזיק למשורר.

ⁱⁱ הכוונה ללאוניד ברז'נב, אשר היה כבד פה וסבל מליקוי הגיה רבים. בתקופה, כשהוא עמד בראש ההנהגה בבריה"מ, התעמולה הרשמית הציגה אותו כשומר שלום דגול, כפי שבריה"מ היתה מוצגת כ"מעוז השלום בעולם כולו".

ⁱⁱⁱ פבליק מורוזוב - אחד הגיבורים של המיתולוגיה הסובייטית. נער כבן עשר, בן איכר מכפר קטן, אשר האידיאולוגיה הקומוניסטית נהיתה עד כדי כך יקרה לו, שהוא הלשין לשלטונות על אביו (שהחזיק, כנראה, בדעות שונות) ואף הסגירו. אביו של פבליק נשפט ונשלח לסיביר ומאז נעלמו עקבותיו. המשפחה אפוא לא קיבלה בהתלהבות יתר את מעשיו של פבליק ודודו חנק אותו ביום אחד מן הימים. הפיכת בוגד בהגדרה לפי כל חוקי המוסר לגיבור לאומי הרבתה לשעשע את האינטליגנציה בבריה"מ במאה העשרים.

^{iv} אוסיפ מנדלשטם (1891 - 1938(?)). אחד מעמודי התווך של השירה הרוסית במאה העשרים. בנו-קורפורמזם התמים שלו המשורר החשיד את עצמו בעיני השלטונות והם עצרוהו פעמים. מהמאסר השני הוא לא חזר. על-פי עדויות סותרות ולא בדוקות נספה באחד מחנות העבודה במזרח הרחוק, במחוז ולדיווסטוק.